

dasági egyenlőtlenségek megszüntetésére az országon belül. Ugyanis nem a nyelvhasználati sajátosságok, a nyelvi különbségek adnak okot az aggodalomra a közösség jövőjét illetően, hanem sokkal inkább a tömbmagyarságot érintő mélyszegénység, a csak a dokumentumokban létező nyelvi jogok (33%-os küszöbérték), a vallási és politikai érdekképviselési megosztottság. Csak remélni tudjuk, hogy a kötet a szűk szakmán kívül eljut azokhoz a döntéshozókhoz is, akik a közösség szükségleteit szem előtt tartva tudnak tenni azért, hogy legyenek, akik 50 év múlva is magyarul gondolkodnak, imádkoznak, álmodnak és beszélnek a Drávaszögben, Szlavóniában, Zágrábban, a Tengermelléken és szerinte a Kárpát-medencében.

Irodalom

- DUNAI N. JÁNOS (1999), Szülőföldem a Drávaszög. Zágráb, a Horvátországi Magyar Tudományos és Művészeti Társaság és a Magyar Egyesületek Szövetsége.
- FÜLEI-SZÁNTÓ ENDRE (1992), Bomló kétnyelvűség. In: KONTRA MIKLÓS (szerk.), Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest. 35–45.
- GEREBEN FERENC (1998), A horvátországi magyarok identitástudata. Kisebbségkutatás 7: 407–418.
- GEREBEN FERENC (2000), A horvátországi magyarok nyelvhasználati szokásai. In: BORBÉLY ANNA (szerk.), Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében. Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest. 71–78.
- LANSTYÁK ISTVÁN (1996), Gondolatok a nyelvek többközpontúságáról (különös tekintettel a magyar nyelv Kárpát-medencei sorsára). Új Forrás 1996/6. [Letöltve: 2016. december 10. <http://www.jamk.hu/ujforras/960603.htm>]
- SKUTNABB-KANGAS, TOVE (1984), Bilingualism or Not: The Education of Minorities. Multilingual Matters, Clevedon.
- SKUTNABB-KANGAS, TOVE (1997), Nyelv, oktatás és a kisebbségek. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR (2002), Észrevételek a romániai magyar népességfogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra. Magyar Kisebbség 4: 64–96.

MÁRKU ANITA

Э. Е. Лебедев: Акционсартовые значения сложновербальных аналитических форм в чувашском языке

Чувашский государственный институт гуманитарных наук, Чебоксары.
163 о.

Az alább ismertetendő könyv feltehetően a turkológusok érdeklődésén túl a finnugristák figyelmére is számíthat. A Volga-Káma vidéki nyelvi area finnugor nyelveinek kutatói ugyanis régen felfigyeltek azokra a több igei komponensből

(legtöbbször gerundium + segédige kapcsolatából) álló analitikus szerkezetekre a cseremiszen és a votjában (WIEDEMANN 1847, SEREBRENNIKOV 1960, ČHAIDZE 1960, 19686 KEJMAKOV 1975, DRIUSI 1992–1993, BERECKZI 2002, LEBEDEV 2008), melyek jelentése több az egyes összetevők összegezett szemantikai jelentésénél. Valamennyi ilyen szerkezetet WIEDEMANN óta tradicionálisan volgai török mintára létrejött konstrukcióknak tartották anélkül, hogy tüzetesebb, rendszerszintű vizsgálat alá vették volna a törökségi nyelvek hasonló struktúráit, és hogy funkcionális-szemantikai szempontból megvizsgálták volna alá az egyes struktúrákat és azok szemantikai funkcióit a két nyelvcsoporthoz. Az alapos rendszerszintű egybevetés elmaradásának persze nagyon alapos oka volt: a csuvas összetett igék leírásában egyedül rendelkezésre álló mű, AŠMARIN csuvas leíró nyelvtana csak felsorolja azokat az igéket, melyeknek a -sA gerundiumú alak mellett lehetnek segédigei használatuk (AŠMARIN 1898: 302–308), de a jelentésük változását a lexikális, nem pedig a funkcionális szemantika szintjén mutatja be. A tatár igerendszer analitikus igei kompozícióit leíró funkcionális-szemantikai munkára pedig 1984-ig kellett várni (SCHÖNIG 1984), de sajnálatosan ez a munka, és a közelmúltban megjelent másik (GREED 2006) sem vált közkinccsé a problémát areális megközelítésben kutató nyelvészek között. Nemhiába vetette fel a közelmúltban HONTI (2013) a kérdést, mi is a helyzet a finnugor nyelvcsalád több nyelvében is előforduló analitikus igei kompozitumok származásának tárgyában, hiszen a finnugor nyelvek többségében legalább négyféle összetételű és többféle funkciójú analitikus igei szerkezetek mutathatóak ki, melyek a török hatás kizárólagos magyarázatának esélyét gyengítik. A kérdés eldöntését, nevezetesen milyen mértékben szolgálhatott a volgai bulgár (vagy később a tatár) összetett analitikus igei struktúra prototípusként a volgai finnugor nyelvek számára, SCHÖNIG monográfiája és GREED cikke mellett megkönnyíthetik az alább ismertetendő könyv megállapításai.

LEBEDEV könyve fő célkitűzésének megfelelően az aspektuális szemantikának a csuvas nyelv egy speciális szerkezettypusában megmutatkozó megnyilvánulási formáit tárja fel. Ez a speciális szerkezet a -sA gerundiumnak olyan deszemantizálódott segédigékkal (aspektualizátorokkal) alkotott összetétele, mely írásmódja ugyan analitikus, de a szerkezet sem a jelentés, sem az intonáció tekintetében nem tagolható elemeire, tehát nem szabad szó szerkezet.

A monográfia a Bevezetést követően két nagy fejezetből áll: az első fejezetben az aktualitás kérdésének elméleti vonatkozásait tárgyalja (6–52), míg a másodikban az összetett igékkal alkotott analitikus szerkezetek cselekvésmódbeli (Aktionsart) jelentéseit mutatja ki (53–135). A könyvet az Összegezés (139–140), az Irodalomjegyzék (141–160) és az Utószó (161–162) zárja.

Az elméleti fejezetben fontos helyet foglal el a terminológia értelmezése. Minthogy a könyv központi mondanivalója a jelentés és funkció ill. a jelentés és értelem fogalompárok elemeinek szétválasztásán alapul, a szerző részletesen bemutatja, hogyan értelmezik az orosz leíró nyelvészek ezeket a fogalmakat, ter-

mészszerűleg az orosz leíró nyelvtan jelenségeire vonatkoztatva. Végül arra a következtetésre jut, hogy a grammatikai szemantika jelenségeinek és a grammatikai kategóriáknak a hagyományos orosz meghatározása elsősorban az indoeurópai nyelvek nyelvi tényein alapul, és semmiképp nem fogadható el univerzálisnak (11). Különösen érvényes a fogalmi-terminológiai apparátus különbözősége a török nyelvek aspektuális jelentéseinek leírásában és az aspektusjelenségek formális mutatóinak meghatározásában. Az egyértelműség kedvéért LEBEDEV elkerüli az orosz „вид” és „способ действия” terminusok használatát, ami a szláv típusú aspektusjelenségeket jeleníti meg oroszul, ehelyett az általa tárgyalt csuvas összetett analitikus igei konstrukciók jelentéseinek leírására a nemzetközi gyakorlatban elfogadott Aktionsart terminust választja, mely nyelvtípustól függetlenül ’a cselekvés lefolyásának módja’ jelentést hordozza.

Az elméleti fejezet másik fő eredménye, hogy a szerző az általa választott csuvas szerkezetet a török nyelvcsalád többi tagjának, de főleg a törökországi török nyelvnek a hasonló struktúráival veti egybe. A törökségi anyag áttekintése után arra a fontos megállapításra jut, hogy nem minden ige képes aspektualizátori funkcióra szert tenni. Az aspektualizátori funkció kialakulását az a szemantikai tényező határozza meg, hogy az adott ige szemantikai struktúrája mennyire hordozza a tágabb absztrakció lehetőségét (30). A török nyelvekben a legtöbb aspektualizátor mozgást jelentő igékből keletkezett. Ugyanakkor az aspektualizátorok is lehetnek többjelentésűek, amint azt több török nyelv (köztük a csuvas és a tatár is) tanúsítja. E jelenség oka LEBEDEV és az általa hivatkozott török aspektológusok általános véleménye szerint az, hogy a fő, (gerundiumi formában álló) nominális ige szemantikája befolyásolhatja az aspektualizátor konkrét jelentését.

Ez a megállapítás ugyanakkor elvezeti a szerzőt ahhoz a kérdéskörhöz, hogy az aspektualitás hogyan függhet össze az egyéb igei kategóriákkal, elsősorban az idővel. Attekint a probléma megoldására adott, indoeurópai nyelvek alapján megfogalmazott véleményeket, majd a törökségi nyelvek kapcsán megállapítja, hogy a két kategória egymásra épül, amit az bizonyít, hogy török nyelvek sorában az aspektualitás szempontjából eltérő igealakokból képezik a különböző grammatikai idők alakjait. Idézi ugyanakkor azon szerzők véleményét is, akik abból indulnak ki, hogy a szójelentés a megnyilatkozás kontextusában realizálódik, így tehát az aspektusjelentéssel kapcsolatban is helye van az ún. aspektuális kontextus feltevésének, amit azonban a török nyelvek kapcsán eddig nem vizsgáltak. Ehhez ugyanis pontosan meg kellene határozni az aspektus mint kategória állandó formai jegyeit, ami azért nem lehetséges, mert a török nyelvekben az aspektuális jelentést hordozó szerkezetek körében nem lehetséges az alakképzés és szóképzés között pontos határt vonni.

LEBEDEV külön alfejezetet szán könyvében az aspektualitás csuvas kutatástörténetének (42–52). E fejezetben rámutat, hogy az AŠMARIN munkája óta 1975-től (l. ANISIMOV 1975, ČERNOV 1977 és mások) megjelent leíró nyelvészeti

munkák általában a „gerundium + segédige” típusú szerkezetekben a segédigei funkciót próbálják meghatározni. Ezek szerint a segédige funkciója igeszemléleti árnyalatok visszaadása, melyek a főige szemantikájának függvényei (48). (Ez a definíció azonban pontatlan, hiszen a későbbi kutatások bebizonyították, hogy a gerundium mellett álló segédige modális jelentéstartalmat is kifejezhet, l. SERGEEVA 1986a, 1986b). A hivatkozott munkákban nemcsak a *-sA* gerundium, hanem más gerundiumi alakokkal alkotott analitikus struktúrák egyidejű vizsgálata történt, ami miatt a segédigei jelentések pontos meghatározásában LEBEDEV szerint keveredtek az igeszemlélet és az Aktionsart fogalmi jegyei.

A könyv második fejezetének címe megegyezik a könyv címével, ebben a részben ugyanis a szerző valóban az összetett analitikus szerkezetek által hordozott Aktionsart jelentések kimutatásával és irodalmi példákon való szemléltetésével foglalkozik (53–138). Az Aktionsart jelentések a csuvasban LEBEDEV szerint alapvetően három nagy csoportba sorolhatók. Az elsőbe a fázisjelentések, a másodikba a cselekvés lefolyásának mennyiségi jellemzését leíró jelentések tartoznak, míg a harmadik csoportba az egotív és adresszív jelentések különíthetők el.

A fázisjelentések megjelenítésére a csuvasban tizenhat aspektualizátorként működő segédige szolgál: *irt-* 'lezajlik', *irtter-* 'elvégez', *kay-* 'elmegy', *kālar-* 'elővesz', *kēr-* 'beme gy', *kil-* 'jön', *lar-* 'ül', *lart-* 'ültet', *pārah-* 'dob, vet', *pēt-* 'befejez', *pēter-* 'befejeződik', *pīr-* 'elér', *šavār-* 'forgat', *šit-* 'odaér, elvezet', *tār-* 'áll', *tul-* 'megtelik', *tux-* 'kijön', *ük-* 'esik', *xāvar-* 'hagy', *xur-* 'tesz', *yul-* 'marad' *yar-* 'enged, küld'.

A felsorolt igék a *-sA* szerkezetekben szinte kivétel nélkül deszemantizálódnak.

A *-sA kay-* és a *-sA yar-* szerkezet a cselekvés kezdetét vagy az állapotváltozás kiindulópontját jelöli, a csuvasban mindkettő nagyon produktív, vö. *vāransa kay-* 'felébred', szó szerint: 'felkelve elmegy', *kāmāl assa kayrē* 'kedve támadt', szó szerint: 'a kedve elhatalmasodva elment', *kulsa yar-* 'felnevet', szó szerint: 'nevetve elküld'. Ugyanez a két aspektualizátor érdekes módon a cselekvés végét is jelölheti, vö. *mansa kay-* 'elfelejt', szó szerint: 'felejtve elmegy', *xāvalasa yar-* 'kiűz', szó szerint: 'otthagya enged'. E két segédige használatában a kezdet és a végpont szemantikai különbsége az analitikus igei szerkezet valenciake-retének különbözőségében is megnyilvánul.

Az összes többi fázisjelentésű aspektualizátor a cselekvés végét jelzi. A használatukban a különbséget egyrészt az eltérő produktivitás jelenti, másrészt az a tényező, hogy a deszemantizálódás mértékére mennyire van hatással a nominális ige szemantikája. LEBEDEV arra a következtetésre jut, hogy a *kay-*, *xur-*, *kālar-*, *ük-*, *šit-*, *pīr-*, *kil-*, *lar-*, *lart-*, *kēr-* igék cselekvési fázist jelölő segédigei funkcióban mindig deszemantizálódnak, míg a *yar-*, *tār-*, *yul-*, *irt-*, *irtter-*, *tul-* és *šavār-* csak részlegesen. Egyetlen olyan segédige van, mely a cselekvés végső

fázisát jelentő aspektualizátori szerepkörben soha nem deszemantizálódik a *pět-* 'befejez' és visszaható párja a *pěter-* 'befejeződik' (88–89). A nagyszámú, csuvas szépirodalmi művekből vett példák szemantikai elemzése azt a következtetést is megengedte a szerző számára, hogy a fázisigéknek a cselekvés kezdetét vagy végét jelölő primér Aktionsart jelentése mellett gyakran szekundér Aktionsart jelentése is van, úgymint az intenzitás, az eredményesség vagy a teljesség.

Az Aktionsart jelentések másik nagy csoportját a cselekvés lefolyásának mennyiségi jellemzését leíró segédigék alkotják *-sA* gerundium környezetében. Ebben a csoportban négyféle altípus különíthető el:

1) a cselekvés hosszadalmas lefolyásának megjelenítése a *kay-* 'elmegy', *pīr-* 'elér', *šüre-* 'jár-', *tār-* 'áll', *vīrt-* 'fekszik, hever', *yul-* 'marad', *lar-* 'ül', *purān-* 'él', *irt-* 'lezaajlik'; *irtter-* 'elvégez', aspektualizátorok segítségével,

2) a cselekvés gyors lefolyásának megjelenítése az *il-* 'fog, vesz', *pāx-* 'néz', *kur-* 'lát' aspektualizátorok segítségével,

3) a cselekvés intenzív lefolyásának megjelenítése a *tāk-* 'önt', *tūt-* 'fog, elkap', *tat-* 'szakít' aspektualizátorok segítségével,

4) a cselekvés irányának jelölése mozgást jelentő nominális igék mellett az *an-* 'leereszkedik', *irt-* 'mellőz', *kay-* 'elmegy', *kaš-* 'átmegy', *kālar-* 'elővesz', *kēr-* 'bemegy', *kērt-* 'bevisz', *kil-* 'megjön', *pīr-* 'mozog', *salat-* 'szétdobál', *šit-* 'elér', *tavrān-* 'visszatér', *tux-* 'kijön', *ulāx-* 'felemelkedik', *ük-* 'esik', *üker-* 'lelök', *xāpar-* 'felemelkedik', *xāpart-* 'felemel' aspektualizátorok segítségével.

A felsorolt alcsoportokba tartozó segédigékkel alkotott szerkezetek közül többről megállapítja LEBEDEV, hogy az Aktionsart jelentés további jelentésfejlődés alapjává válhat, vö. *ilse kay-* 'elszállít' (szó szerint: 'fogva elmegy'), ahol a *kay-* irányjelző Aktionsart jelentést hordoz, de ugyanez a kifejezés jelentheti a 'magával visz' tartalmat is, ami új igei jelentés. Ily módon a *-sA* „gerundium + aspektualizátor” szerkezetet a szóképzés egy eszközeként is számon kell tartani.

Végül az Aktionsart jelentések harmadik csoportjába a szerző által egotív és adresszív terminussal megnevezett segédigei jelentéstartalom került. E cselekvések fő jellemzője, hogy a logikai alany a cselekvést valamely más személy érdekében végzi. A nominális ige az ilyen szerkezetekben kötelezően tárgyas. Ebben a csoportban mindössze három segédige fordul elő: *il-* 'vesz', *par-* 'ad' és *kātart-* 'mutat', melyek teljességgel soha nem deszemantizálódnak. A leggyakrabban összetett struktúrák ebben a csoportban: *pallasa il-* 'felismer' (szó szerint: 'ismerve vesz'), *vulasa par-* 'elolvas' (szó szerint: 'olvasva ad'), *šīrsa par-* 'leír' (szó szerint: 'írva ad'), *vīlyasa kātart-* 'eljátszani' (szó szerint: 'játszva megmutat'), *kalasa kātart-* 'elmagyaráz' (szó szerint: 'beszélve megmutat'). Amint a szerző megjegyzi, ez a típus rendkívül produktív.

Összegezve LEBEDEV könyvéről elmondható, hogy nagyon alapos áttekintést nyújt a *-sA* „gerundium + aspektualizátor” összetételű analitikus struktúrák típusairól, a különböző segédigék által megjelenített Aktionsart jelentések árnyalata-

iról, az egyes csoportokban előforduló leggyakoribb nominális igék fajtajáról, amivel nemcsak a csuvas leíró nyelvtan és grammatikai szemantika terén hoz újat, hanem művével hozzájárul a nemzetközi Aktionsart kutatás eredményeihez egy markáns és sajátos kifejezésforma részletezése által.

Irodalom

- ANISIMOV, G. A. [АНИСИМОВ, Г. А.] (1975), Некоторые аспектуальные функции глагольных словосочетаний в чувашском языке. Проблемы словосочетаний в тюркских языках. Научно-исследовательский институт языка, литературы, истории и экономики при Совете Министров ЧАССР, Чебоксары. 21–23.
- AŠMARIN, N. I. [Ашмарин, Н. И.] (1898), Материалы для исследования чувашского языка. Типо-литография Казанского университета, Казань.
- BERECZKI GÁBOR (2002), A cseremis nyelv történeti alakzata. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- ČERNOV, M. F. [ЧЕРНОВ, М. Ф.] (1977), К вопросу о классификации сочетаний слов с глаголом *тух-* 'выйти' в чувашском языке. In: Вопросы истории и грамматики чувашского языка. Вып. 74. Научно-исследовательский институт при Совете Министров ЧАССР, Чебоксары. 16–40.
- ČHAIDZE, M. P. [ЧХАИДЗЕ, М. П.] (1960), Спаренные глаголы в марийском языке. Маркнигоиздат, Йошкар-Ола.
- ČHAIDZE, M. P. [ЧХАИДЗЕ, М. П.] (1968), Спаренные глаголы в некоторых уральских и других восточных языках. Советское финно-угроведение 4: 285–297.
- DRIUSSI, PAOLO (1992–1993), Paired verbs – serial verbs in Cheremis. *Finnisch-Ugrische Mitteilungen* 16–17: 59–105.
- GREED, TEJA (2006), On Tatar converb clauses and their argument structure. *Turkic Languages* 10: 220–245.
- HONTI, LÁSZLÓ (2013), К вопросу о происхождении спаренных глаголов в финно-угорских языках Волжско-Камского региона. *Ural-Altaic Studies / Урало-алтайские исследования* 9/2: 109–113.
- КЕЛМАКОВ, VALENTIN [КЕЛМАКОВ, ВАЛЕНТИН] (1975), Спаренные глаголы в удмуртском языке (на материале кукморского диалекта). In: VANRUŠEV, V. M. (szerk.) [ВАХРУШЕВ, В. М. (ред.)], Вопросы удмуртского языка. Вып. 3. Удм. НИИ истории, экономики, литературы и языка при Совете Министров Удм. АССР, Ижевск. 90–105.
- LEBEDEV, Ė. E. [ЛЕБЕДЕВ, Э. Е.] (2008), Сложновербальные аналитические формы с акционсартовыми значениями в чувашском и марийском языках. In: *Fennougrica* 1. Проблемы языков, литератур и фольклора народов Урало-Поволжья. Труды Института финно-угроведения. Вып. V. МУП «Сельские вести», Йошкар-Ола. 102–107.
- SCHÖNIG, CLAUS (1984), *Hilfsverben im Tatarischen. Untersuchungen zur Funktionsweise einiger Hilfsverbverbindungen.* Franz Steiner Verlag, Wiesbaden.
- SEREBRENNIKOV, B. A. [СЕРЕБРЕННИКОВ, Б. А.] (1960), Категория времени и вида в финно-угорских языках пермской и волжской групп. Издательство АН СССР, Москва.

- SERGEeva, L. P. [СЕРГЕЕВА, Л. П.] (1986a), Глагольные конструкции типа »причастие + вспомогательный глагол *нул-* в сослагательном наклонении« в современном чувашском языке. In: PAVLOV, I. P. – GORŠKOV, A. E. (szerk.) [ПАВЛОВ, И. П. – ГОРШКОВ, А. Е. (ред.)], Исследования по лексике и грамматике современного чувашского языка. Научно-исследовательский институт языка, литературы, истории и экономики при Совете Министров ЧАССР, Чебоксары. 15–24.
- SERGEeva L. P. [СЕРГЕЕВА, Л. П.] (1986b), Некоторые особенности вспомогательного глагола *нул-* в аналитических конструкциях в чувашском языке. In: PAVLOV, I. P. – GORŠKOV, A. E. (szerk.) [ПАВЛОВ, И. П. – ГОРШКОВ, А. Е. (ред.)], Вопросы чувашской фонетики и морфологии. Научно-исследовательский институт языка, литературы, истории и экономики при Совете Министров ЧАССР, Чебоксары. 43–54.
- WIEDEMANN, F. J. (1847), Grammatik der tscheremissischen Sprache nach dem in der Evangelienübersetzung von 1821 gebrauchten Dialekte. Verlag von Franz Kluge, Reval.

AGYAGÁSI KLÁRA